

www.pueendee.com

สารคดีไทย

เวียงวัง เล่ม ๔ • จุลลดา กักดีภูมินทร์

พิมพ์รวมเล่มครั้งแรก : สำนักพิมพ์เพื่อนดี, มีนาคม ๒๕๖๐

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

ออกแบบปก : รจนา

ราคา : ๒๔๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
จุลลดา กักดีภูมินทร์.

เวียงวัง เล่ม ๔.-กรุงเทพฯ : อักษรโสภณ, ๒๕๖๐.
๓๔๕ หน้า.

๑. ไทย-ประวัติศาสตร์. ๒. ไทย--ราชสำนักและข้าราชการ. I. ชื่อเรื่อง.

๕๕๕.๓

ISBN 978-974-253-619-0

เจ้าของ

ผู้อำนวยการสำนักพิมพ์

ผู้จัดการสำนักพิมพ์

บรรณาธิการสำนักพิมพ์

กองบรรณาธิการ

ศิลปกรรม

พิมพ์และจัดจำหน่าย

บริษัทอักษรโสภณ จำกัด

สันติ ส่งเสริมสวัสดิ์

สุดารัตน์ ส่งเสริมสวัสดิ์

รัชชานันต์ ตรีธรรมวุฒิกุล

ยศวดี เป็นประเสริฐ

สมยงค์ คงใจ สุพรรณษา เสตรา

สำนักพิมพ์เพื่อนดี บริษัทอักษรโสภณ จำกัด

เลขที่ ๕๘ ซอยนาคาศีร์ (แยก ๕) ถนนสุขุมวิท ๓๖

แขวงคลองตัน เขตคลองเตย กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐

โทรศัพท์ ๐-๒๒๕๘-๕๘๕๗, ๐-๒๒๕๘-๕๘๖๑-๒

โทรสาร ๐-๒๒๕๘-๕๑๓๐

Homepage : <http://www.puendee.com>

<http://www.facebook.com/puendee>

คำนำ

จุลลดา ภัคดีภูมินทร์ เป็นนามปากกาของ **ม.ล. ศรีฟ้า (ลดาวัลย์) มทวารรณ** ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งเป็นที่รู้จักและชื่นชมของนักอ่านทั้งหลายมาช้านาน ด้วยผลงานทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น และสารคดีจากอดีตอันน่าประทับใจ

จากคุณสมบัติดังกล่าวนี้เอง บทความชุด **‘เวียงวัง’** จึงได้ปรากฏขึ้นใน นิตยสารสกุลไทย ให้ผู้อ่านได้ร่วมย้อนรำลึกถึงเรื่องราว ของ ‘เวียง’ และ ‘วัง’ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดย **จุลลดา ภัคดีภูมินทร์** เป็นผู้ถ่ายทอดจากความทรงจำ และด้วยสายตาของผู้เขียนในฐานะผู้ใกล้ชิดกับเวียงและวังอย่างแท้จริง

สำนักพิมพ์เพื่อนดีจึงมีความภูมิใจที่ได้รวบรวม **‘เวียงวัง’** นำเสนอ แต่เพื่อนักอ่าน ที่ชื่นชมกับความงดงามและอดีต อันเป็นรากฐานของ ปัจจุบัน เพื่อศึกษาเป็นอุทาหรณ์ในการวางอนาคต และหวังว่ามรดกจากอดีตของเรานี้จะยั่งยืนคู่สังคมไทยซึ่งมีเอกลักษณ์อันพิเศษยิ่งของเราสืบไป

สำนักพิมพ์เพื่อนดี

จากผู้เขียน

ได้เรียนผู้อ่านในสกุลไทยอยู่เสมอว่า ‘เวียงวัง’ นี้ มิได้ตั้งใจให้เป็นสารคดี จะเรียกว่าบทความก็น่าจะได้ เมื่อเริ่มแรกเขียน ‘ละระวัง’ ในสกุลไทยสิบกว่าปีมาแล้ว ตั้งใจเพียงให้เป็นประดุก่าบอกล่าของคนแก่ ซึ่งฟังมาจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่หลายท่าน โดยเฉพาะคือย่า ซึ่งท่านเหล่านี้ต่างมีชีวิตอยู่ในอดีต ตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็มี ปลายรัชกาลที่ ๔ ก็มี ซึ่งหากต้นรัตนโกสินทร์ขึ้นไปอีก ท่านก็ฟังจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่เหนือขึ้นไปเป็นชั้นๆ

อาจพูดได้ว่า จากเทียด ทวด ปู่ ย่า ลงมาจนถึงผู้เขียน ยังเป็นประดุก่าสะพานเชื่อมโยงถึงอดีตอยู่ เพราะยัง ‘รู้จัก’ เจ้านายหลายต่อหลายพระองค์ ‘รู้จัก’ เรื่องเกี่ยวกับวัง และเวียง (รัตนโกสินทร์) จากปากบรรพบุรุษต่อๆ กันมาดังกล่าว

แต่เมื่อเขียนไป เขียนไป มีคำถามจากผู้อ่านมาเรื่อยๆ มากขึ้น แค่ ‘รู้จัก’ จากคำบอกเล่าปากต่อปากไม่พอ บางเรื่องก็ต้องการยืนยัน จึงต้องค้นคว้าเพิ่มเติมให้แน่นอนยิ่งขึ้น เลยกลายเป็นผู้ตอบปัญหาเกี่ยวกับวังและเวียงในอดีตไปโดยปริยาย ทั้งๆ ที่ไม่ใช่สำนักวิชาการ ไม่เป็นผู้รอบรู้อะไรมากมายเลย ยังเรียนย้ำอยู่เสมอว่า เป็นเสมือนคนเล่าเรื่องให้คนรุ่นหลังได้ ‘รู้จัก’ พระราชวงศ์ ‘รู้จัก’ ‘เวียง’ รัตนโกสินทร์ อย่างมิใช่สารคดีเสียทีเดียว

ดังนั้นเมื่อเปรียบเสมือนเป็นสะพานเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน หากคนรุ่น ๓๐-๔๐-๕๐ ที่เขียนเรื่องอย่างนี้หาชีวิตไม่แล้ว สะพานเชื่อมโยงก็คงขาดตอนไปเลย คนรุ่นหลังๆ ที่อายุต่ำกว่าห้าสิบปีก็คงไม่ได้ฟัง (อ่าน) จากคำบอกเล่าปากต่อปาก...ต่อปาก...ต่อปาก ฯลฯ ลงมาอย่างนี้อีก

จึงขอขอบพระคุณสกุลไทย ขอบพระคุณสำนักพิมพ์เพื่อนดี ที่ได้ให้โอกาสผลงานเรื่องนี้ปรากฏแก่สายตาผู้อ่านและยืนยันคงเป็นรูปเล่ม

จุลลดา ภัคตัญญิมินทร์

ตุลาคม ๒๕๔๕

เวียงวัง ๔

จุลลดา ภัคดีภูมินทร์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. ประกาศพระบรมราชโองการ	๙
๒. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงระมัดระวังเรื่องการใช้จ่ายเงินแผ่นดิน ๑๔	
๓. เจ้านายสำคัญในรัชกาลที่ ๑	๑๙
๔. ความขัดแย้งของ ‘ท่านผู้ใหญ่’ สมัย ร.๕	๒๓
๕. การแบ่งกลุ่มแบ่งพวกในสมัย ร.๓ และ ร.๔	๒๘
๖. พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	๓๒
๗. พระบรมราชวงศ์ยุครัตนโกสินทร์	๓๗
๘. พระเจ้าลูกยาเธอ และ พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๒	๔๒
๙. ‘คู่มือ’ ในรัชกาลที่ ๓	๔๗
๑๐. การเสด็จฯ ออกนอกวังครั้งแรกของ ร.๔	๕๑
๑๑. การเสด็จพระราชดำเนินประพาสพระพุทธรูปบาทสระบุรี ของ ร.๕	๕๕
๑๒. การเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองทางใต้ของ ร.๕	๖๐
๑๓. หมายรับสั่งโบราณ	๖๔
๑๔. พระเจ้าแผ่นดินยุครัตนโกสินทร์	๖๙
๑๕. พระราชภารกิจของ ‘เจ้านาย’ วัยหนุ่ม สมัยต้นรัตนโกสินทร์	๗๔
๑๖. เชื้อสายพระราชวงศ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	๗๙
๑๗. พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	๘๔
๑๘. พระราชโอรส พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๓	๘๘
๑๙. ‘สมเด็จพระเจ้าฟ้า’ ในรัชกาลที่ ๕	๙๔
๒๐. ย้อนไปถึง ‘เวียงวัง’ ครั้งกรุงศรีฯ	๙๙
๒๑. พระราชบันทึกของรัชกาลที่ ๖ หลังกรณีปฏิวัติ ร.ศ.๑๓๐	๑๐๔
๒๒. ‘พิทักษ์มนตรี’ และ ‘พิทักษ์เทเวศร์’	๑๐๙
๒๓. กรมพระพิทักษ์เทเวศร์	๑๑๕

สารบัญ

๒๔. พระมหาเจษฎาราชเจ้า	๑๒๐
๒๕. ยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์	๑๒๗
๒๖. อันว่าด้วย ‘การทำนายพระลักษณะ’	๑๓๓
๒๗. ดวงพระชะตาของเจ้านาย	๑๓๙
๒๘. พระบัณฑูร	๑๔๕
๒๙. พระบัณฑูรใหญ่ พระบัณฑูรน้อย	๑๕๐
๓๐. พระราชโอรส พระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัว	๑๕๖
๓๑. ตำนาน ‘วังหน้า’ และ ‘วังหลัง’	๑๖๑
๓๒. ขุนหลวงหาวัด	๑๖๗
๓๓. ‘พ้อมั่ง’ ในจดหมายพระราชกระแסף	๑๗๓
๓๔. คำน่าหน้าพระนาม	๑๗๙
๓๕. พระบรมราชวงศ์เชียงรายแห่งกรุงศรีอยุธยา	๑๘๔
๓๖. พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๕	๑๙๐
๓๗. พระเจ้าหลานเธอ	๑๙๖
๓๘. ขุนนางฝ่ายหน้า	๒๐๑
๓๙. ‘เพ็ง’ คนโปรดในรัชกาลที่ ๔	๒๐๘
๔๐. รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชหฤทัยอ่อนโยน	๒๑๔
๔๑. พระองค์เจ้าบวรเดช	๒๒๑
๔๒. รัชกาลที่ ๗ เสด็จประพาสอินโดจีน	๒๒๘
๔๓. พระราชวงศ์กรุงธนบุรีกับพระราชจักรีวงศ์	๒๓๔
๔๔. ‘พระองค์เสือ’ และ ‘พระองค์ช้าง’	๒๓๙
๔๕. พระราชสัมพันธ์ในพระบรมราชวงศ์ต้นรัตนโกสินทร์	๒๔๕
๔๖. การสำเร็จโทษ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	๒๕๑
๔๗. พระราชวงศ์กรุงธนบุรี	๒๕๖

สารบัญ

๔๘. สมครามเก้าทัพ	๒๖๑
๔๙. ลูกหลานเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช สุสานสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	๒๖๗
๕๐. พระราชอภัยคัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง	๒๗๑
๕๑. เมืองไทยในสมัยต้นรัชกาลที่ ๓	๒๗๗
๕๒. ขุนนางผู้มีอิทธิพล ในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๒	๒๘๒
๕๓. พระบรมราชโองการ	๒๘๗
๕๔. เครื่องราชูปโภค เครื่องราชกกุธภัณฑ์	๒๙๒
๕๕. เครื่องเฉลิมพระราชมณฑล	๒๙๗
๕๖. พระราชพิธีบรมราชาภิเษก	๓๐๒
๕๗. กวีในรัชกาลที่ ๒	๓๐๘
๕๘. พระบรมราชอนุสรณ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	๓๑๓
๕๙. ขุนพลแก้วแห่งแผ่นดินที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์	๓๑๙
๖๐. ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓๒๔
๖๑. พระราชพิธีถวายการจัดการพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒	๓๒๙
๖๒. พระเจ้าลูกยาเธอ	๓๓๕
๖๓. เรื่อง 'สยาม' พระนิพนธ์ของ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล	๓๔๐

ประกาศพระบรมราชโองการ

ในรัชกาลที่ ๔ มีพระบรมราชโองการประกาศมากมายยิ่งกว่ารัชกาลใด ตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๙๔ - พ.ศ. ๒๔๐๔ มีประกาศพระบรมราชโองการถึง ๒๑๑ ฉบับ เป็นทั้งประกาศพระราชนิยม คือไม่ถึงกับถือเป็นกฎหมาย และมีทั้งที่เป็นประกาศพระราชบัญญัติ ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมาย

ประกาศพระบรมราชโองการเหล่านั้น ส่วนมากเป็นพระราชนิพนธ์ คือเป็นถ้อยคำสำนวนในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้าลักษณ์จุด ในประกาศบางทีก็มีพระราชมดำรัส ลفظออกผู้รับ (รับ) สั่งด้วยพระราชอารมณ์ขัน เช่นประกาศจ่ายเงินภาษีเข้า (ข้าว) บำรุงพระนคร ความในประกาศย่อๆว่า เพราะส่งเข้าขายนอกประเทศ ราษฎรจึงซื้อเข้ากินด้วยราคาแพงขึ้นเล็กน้อย ภาษีที่ได้จากคนนอกประเทศไปนั้น ราษฎรไม่ต้องวิตกว่าจะเสียเงินเปล่า ในการซื้อเข้ากินแพงขึ้น ด้วยทรงนำเงินไปซ่อมแซมถนนหนทางและสร้างสะพานข้ามคลองทั้งในและรอบพระนคร

ท้ายประกาศ มีข้อความว่า

“ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้าขึ้นสิบเอ็จค่ำ ปีมะเมีย ยังเปนนพศก เปนวันที่ ๒๔๐๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระยาครีสุนทรโวหาร (พัก) เปนผู้เหมือนทาสท่านผู้หญิงอิมขึ้นคนเปนหลานพระยาครีสิงหเทพเพ็ง เปนผู้รับสั่ง”

พระยาครีสุนทรโวหาร ชื่อเดิมว่า พัก นี้เห็นจะเป็นผู้ที่ทรงขันๆขวางๆ อยู่ นับว่าท่านผู้นี้แต่เดิมมิใช่ผู้มีเชื้อสายตระกูลสูง เมื่อมาได้แต่งงานกับท่านผู้หญิงอิม หลานพระยาครีสิงหเทพ (ทองเพ็ง) ซึ่งในประเทศเรียกว่า พระยา-

สิงห์เทพเพ็ง ก็คงจะพลอยวางเนื้อวางตัวหรือวางท่าเป็นผู้ลากมากดี และอาจ จะเกรงภรรยาจนเป็นที่แอบนินทากันทั่วไปก็เป็นได้

พระศรีสทเทพ (ทองเพ็ง) ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้นเป็นคนโปรด มีบุญ วาสนาอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำรัสยกย่องว่า เป็น ‘ขุนคลังแก้ว’ ของพระองค์คู่กันกับ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ‘ขุนพลแก้ว’ ทรงเรียกพระยาศรีสทเทพว่า ‘เจ้าศรี’ บ้าง ‘เจ้าศรีทองเพ็ง’ บ้าง เมื่อสิ้นชีวิต ในปลายรัชกาลของพระองค์ โปรดฯให้ พระเจ้าลูกเธอ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในเสด็จ ไปประทานน้ำอาบศพหลายพระองค์ ส่วนพระองค์เอง เมื่อแรกตั้งพระทัยจะ เสด็จไปพระราชทานน้ำอาบศพ แต่แล้วก็ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ข้าไม่สามารถ จะไปได้ เพราะไม่อยากเห็นหน้าเห็นตาเจ้าศรีที่ตาย ด้วยข้ามีความอาลัยระลึก ถึงเจ้าศรีเหลือกำลังที่ข้าจะตั้งสติสมประดีไว้ไม่ได้”

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ แต่ ยังเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ขณะนั้นมี พระเกียรติยศสูงที่สุดในพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นผู้แทนพระองค์เสด็จไปประ- ทานน้ำอาบศพ และสวมลอมพอก (เครื่องสวมศีรษะทรงสูงอย่างเทวดา) แก่ ศพพระยาศรีสทเทพ

ท่านผู้หญิงอิม เรียกกันว่าท่านผู้หญิง เพราะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ขึ้น ไป ยังไม่มีกฎเกณฑ์การเรียกภรรยาขุนนางชั้นพระยา และเจ้าพระยา สุดแต่ เป็นเมียเอกของเจ้าพระยาและพระยาพานทอง ก็เรียกกันว่า ท่านผู้หญิงทั้ง นั้น คำเรียก ‘คุณหญิง’ (และ ‘เจ้าคุณหญิง’) สมัยนั้นใช้เรียกแต่เฉพาะ ธิดา ของ สมเด็จพระเจ้าพระยาสององค์ และธิดาของ สมเด็จพระยาบรมมหาศรี- สุธียวงศ์ ที่เกิดแต่เอกภรรยาเท่านั้น

‘พระบรมราชโองการ ประกาศเดือนสติ คำที่เรียกทราศศพ’ ก็มีข้อ ความขันๆ ทรงแข่งผู้ที่ไม่ปฏิบัติตาม ว่า

“ใครๆคือพระภิกษุในสงฆสถานักปราชญ์ แลคนใช้หนังสือ แลข้าราชการ ผู้จะกราบทูลจงทราบแน่เถิด ว่าคำเรียกทราศผีว่า ศพนันถูกต้องแล้ว ให้ใช้

เขียนหนังสือแลกราบทูลศพอยู่นั้นแล ใครอย่าอุตริตคิดตามชาววัดคิดล้นไปเขียนบ้าง กราบทูลบ้างว่า ‘อสุภ อสภ อาสภ’ อย่างใดอย่างหนึ่งเลย ถ้าใครขึ้นว่า อสภ อาสภ ดั่งนั้น ในหลวงทรงแข่งไว้ว่า ให้ศิระคนนั้นล้านเหมือนหลวงตาในวันโกนเปนนิจนิรันดรไป ถ้าใครเขียนแลกราบทูลว่าศพตรงๆ แล้วทรงพระ-อธิษฐานอวยพรผู้นั้นว่า ถ้าศิระล้านให้ผมงอกตก ถ้าไม่ล้านก็อย่าให้ล้านเลย คำว่าศพนี้ออกจากคำมคธว่า ฉโว เปนแต่ใช้อื่นฯ”

ประกาศพระบรมราชโองการ บางฉบับนั้นทันสมัยมาถึงปัจจุบัน ซึ่งมักมีการแย่งหน้าที่กันทำอยู่เสมอ

คือ ประกาศเตือนสติเจ้าพนักงานต้องทำการเฉพาะ ตำแหน่ง เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๑

ประกาศนั้น ขอคัดมาเพียงบางตอนดังนี้

“เตือนสติว่าราชการใด ข้าราชการตามพนักงานในกรมนั้นๆ แล้ว ผู้นั้นๆ ก็ต้องทำตามพนักงานของตัวเองไม่ต้องคอยรับสั่งเลย ควรต้องทำทุกประการ ถ้าขาดไปก็มีความผิด แต่ผู้ใดเปนขุนนางตำแหน่งพนักงานอื่น ถึงจะมีความสวามิภักดิ์ จะมาช่วยทำการนอกพนักงานของตัวเองก็ไม่ได้

เหมือนอย่างกรมวัง สนมพลเรือน สนมตำรวจ เปนพนักงานสำหรับกำกับข้างในไปทีใดที่หนึ่งนอกพระราชวัง ผู้ที่เป็นพนักงานอื่นจะมาพลอยแซง-แซงกำกับไปด้วยก็ไม่ได้ ถ้ามีราชการฤคฤคที่เกี่ยวข้องในกรมวัง ก็เปนพนักงานสำหรับทอดโฉนดบัตรหมายเข้าไป พนักงานอื่นจะทอดโฉนดบัตรหมายเข้าไปก็ไม่ได้

แต่บางทีผู้ที่เปนพนักงานอื่น มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้ทำการของพนักงานอื่นเปนครั้งเปนคราว ฤบางสิ่งบางอย่างก็ว่าได้ ทำได้ เปนคราวๆ แล (บาง) สิ่ง แล (บาง) อย่าง ซึ่งโปรดให้ว่าให้ทำนั้นตามรับสั่ง ผู้ที่เป็นเจ้าของพนักงานอยู่ในกรมนั้น จะขัดขวางไว้ไม่ให้ผู้นั้นว่าไม่ให้ผู้นั้นทำ ฤจะแย่งชิงทำเองก็ไม่ได้ ฯลฯ”

ยังมีประกาศอีกมากมายหลายฉบับ ซึ่งให้ความรู้หลายแง่หลายมุมหลาย

พระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเครื่องฉลองพระองค์แบบจักรพรรดิจีน

ภาพวาดพระเจ้ากวางสู
ทำประทับไม่เหมือนกัน
ฉลองพระองค์ก็ลายต่างกัน

ประการ โดยเฉพาะภาษาที่ใช้ในสมัยนั้น

มีผู้ถามมาว่า พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ที่ทรงเครื่องฉลองพระองค์อย่างจักรพรรดิจีนมีหรือไม่

ซึ่งขอตอบในที่นี้ว่า ไม่ทราบ และไม่เคยเห็น แต่น่าจะไม่เคยทรง เพราะถ้าทรง และโปรดฯให้ฉายพระบรมฉายาลักษณ์เอาไว้ ก็น่าจะเคยเห็นมาก่อนบ้าง บนโต๊ะบูชาข้างโต๊ะวางเกอิฉันในวังของปู่ เคยเห็นแต่พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เท่านั้น ตั้งบูชาเอาไว้ พระบรมฉายาลักษณ์นี้แน่ใจได้ว่าเป็นพระองค์ท่านทรงฉลองพระองค์แบบจักรพรรดิจีนจริงๆ เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับฉายาลักษณ์จักรพรรดิจีนหลายๆองค์ ฉลองพระองค์ไม่เหมือนกันทีเดียวถึงเป็นพระบรมรูปฉาย ไม่ใช่วาด ดูไม่มีทางที่จะแปลงพระพักตร์จากพระพักตร์จักรพรรดิจีนให้เป็นพระพักตร์ของพระองค์ท่านได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
ทรงระมัดระวังเรื่องการใช้จ่ายเงินแผ่นดิน

วังเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ที่ทำเตียนเมื่อไฟไหม้ ในรัชกาลที่ ๒ นั้น เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี มิได้ประทับอยู่แล้ว ด้วยเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม ตั้งแต่ต้นรัชกาล พระราชวังเดิม (คือพระบรมมหาราชวังกรุงธนบุรี) นั้น ในรัชกาลที่ ๑ โปรดฯให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ แต่ครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ประทับอยู่จนสิ้นรัชกาลที่ ๑ เมื่อขึ้นรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ จึงโปรดฯให้ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้ทรงเป็นพระมาตุลา (ลุง พี่ชายของ

ลำน้ำเจ้าพระยา แลวทำเตียนในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕

แม่) ประทับอยู่แทน จนกระทั่งเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ลี้้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

แถบท่าเตียนในสมัยรัชกาลที่ ๑-๔ มีวังและบ้านเจ้านายขุนนางอยู่ด้วยกันมาก เพราะเป็นสถานที่ใกล้พระบรมมหาราชวัง อีกวังหนึ่งแถบท่าเตียน คือ วังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ (พระองค์เจ้าชายฉัตร พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๑) ซึ่งอยู่ข้างเหนือวังเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ไปจนแถวใต้วัดพระเชตุพนฯ (ซึ่งเพิ่งจะขยายลงไปทางใต้ในรัชกาลที่ ๓ ตรงที่ที่เคยเป็นวังของกรมหลวงนรินทรเทวี)

วังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์นี้ ในรัชกาลที่ ๔ ก็เกิดเพลิงไหม้ใหญ่ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ท่านลี้้นพระชนม์แต่ในรัชกาลที่ ๓ พระโอรสองค์ใหญ่ พร้อมด้วยพระโอรสธิดา ประทับอยู่ต่อมา พระโอรสองค์ใหญ่ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์นั้นได้เป็นพระองค์เจ้าในรัชกาลที่ ๔ พระนามว่า พระองค์เจ้ามหาหงส์โสภาค

เมื่อเกิดเพลิงไหม้ขึ้นในรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ.๒๔๐๐) เป็นเวลาที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษ จึงทรงพระราชหัตถเลขาถึงคณะทูต ทรงเล่าเรื่องไฟไหม้ว่า

“อนึ่ง แฉ่งข่าวมาให้ทราบว่า ณ วัน ๕^{มิ} ๑ ค่ำ เพลายามเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่โรงของพระองค์เจ้ามหาหงส์ ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เพราะที่นั่นเยาเรือนกระท่อมท่อมทอรุ่งรังมาก และทางคับแคบนัก หามีใครในบ้านเรือนพวกนั้นช่วยกันดับไม่ มีแต่ชนของ คนจะเข้าช่วยดับก็ไม่มี ทางคับแคบนัก จนคนในบ้านนั้นออกไม่ได้ ตายในไฟคนหนึ่ง เรือนหม่อมเจ้าในวังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ และเรือนข้าราชการที่ใกล้เคียงติดกันกับหมื่นนั้น แลโรงजारของนายด่านทำการในพระราชวังนี้ แลด่านทำการในวัดพระเชตุพนฯ ติดพันกับวังนั้นก็ไหม้เสียหมด

ครั้งนี้ลมพัดป่วนไปมาทวนกำแพง เพลิงไหม้ร้อนแรงนัก คนเข้าตัดทางก็ไม่ได้ ไฟไหม้ขึ้นมาข้างบนจนกำแพงโรงไหม้ใกล้พระคลังสินค้า (ที่ที่เคยเป็น

วังเก่าของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี) ข้างล่างไหม้ลงไปจนตพานฉนวน วัดพระเชตุพนฯ คนที่ไปดับตั้งรับอยู่ ณ ที่นั้นได้ช่วยกันยื้อแย่งสกัดไว้ เพลิง จึงหยุดเพียงนั้น การเป็นอันน่ากลัวนักที่ป้อมภูผาสู่ทศน์ เพราะเพลิงไหม้ใกล้ ป้อมจนหลังคาร้อนเป็นควัน ในป้อมมีดินปืนอยู่ จะเอาไว้ก็ใช้จะเอาออกมา ยก ไปอื่นก็ใช่ ต้องเอาน้ำรดดินเสียให้ชุ่มโชกทีเดียวจนพังกแล้ว ลูกไฟร่วงลงแล้ว จึงชนออกมาได้ เอาไปเสียที่อื่น แลป้อมนั้นรดน้ำรักษาไว้ได้

ข้าพเจ้าก็ไปอยู่บนป้อมนั้นด้วย เสียแต่ประตูยอดท่าข้าง ทำเรือจ้างล่าง ไฟไหม้บานแลทับหลังหมด ที่นั้นวังหน้าท่านไปรับอยู่ก็ดับไม่ได้ เพราะตักน้ำ มาแต่สระวัดพระเชตุพนฯ ใครจะพ้นจะพอ

คิดโรงเรือนที่ไหม้เสียนั้น เรือนหม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ๒๘ หลัง โรงพระองค์เจ้ามหาหงส์ ๓ หลัง เรือน ๑๓ หลัง เรือนข้าราชการแล ราษฎร ๔๔ หลัง ศาลาวัด ๒ หลังครึ่ง โรงงารของในหลวง ๙ โรง ประตู-ท่าข้างล่าง ๑”

พระราชหัตถเลขาตอนนี้ ทรงเล่าถึงเหตุการณ์และความเสียหาย ซึ่งจะ เห็นได้ว่า เพียงแค่วังของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ก็มีเรือนโรงอยู่มากมายถึง ๔๔ หลังแล้ว ที่ทรงเรียกว่า ‘โรงของพระองค์เจ้ามหาหงส์’ ทรงหมายความถึง ‘ท้องพระโรง’ แต่ทรงเรียกสั้นๆว่า ‘โรง’ คือสมัยก่อนเจ้าฟ้าหรือพระองค์เจ้า ที่ทรงกรมแล้ว ในวังของท่านมีท้องพระโรงสำหรับทรงงานหรือว่าราชการ ‘โรง’ ในพระราชหัตถเลขา คงจะเป็นท้องพระโรงเก่าในวังซึ่งพระองค์เจ้ามหาหงส์รับ สิบทอดมา และคงต่อเติมเป็นที่ทรงงานของท่านต่อ

พระราชหัตถเลขาตอนต่อไปนั้น ทรงเล่าว่า

“เพราะเปนเจ้าแผ่นดิน ต้องเสียค่าทำขวัญหม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ แลข้าราชการซึ่งเพลิงไหม้เรือนนั้น ตามอย่าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว เคยพระราชทานครั้งก่อน เปนเงิน ๑๑ ชั่ง เสื้อผ้าเปนอันมาก ราคา ประมาณ ๔-๕ ชั่งอีก เพราะฉะนั้นควรจะสงสารข้าพเจ้าให้มาก ทุกคนเงินที่ให้ ไปนั้นไม่ได้เอาเงินคลัง (คือเงินหลวงของบ้านเมือง-จุลลดาฯ) (แต่) เอาเงินภาษี

ที่ขึ้นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่งเป็นส่วนพระคลังสินค้าตกมาส่งให้ข้าพเจ้าใช้สอย อยู่ตามบังคับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอท่านให้ไว้แต่แรกแม่ตานิตายแล้วมานั้น (จึงเท่ากับเป็นเงินส่วนพระองค์-จุลลดาฯ)”

พระราชหัตถเลขาตอนนี้ทำให้ได้ทราบว่า สมัยก่อนเมื่อเกิดเพลิงไหม้ พระเจ้าแผ่นดินจะทรงทำขวัญและพระราชทานค่าเสียหายให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทรงเปิดเผยระมัดระวังเรื่องการใช้จ่ายเงินแผ่นดิน ทรงใช้จ่ายเงินส่วนพระองค์หรือเงินแผ่นดินไปเมื่อใดเท่าใด ก็ทรงชี้แจงรายละเอียดในพระบรมราชโองการบ้าง ในพระราชหัตถเลขาบ้างเสมอ อย่างเช่น เงินถุงแดง อันเป็นเงินส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ ๓ พระราชทานไว้ให้ใช้ในราชการแผ่นดิน หรือให้เก็บไว้ ‘ไถ่บ้านไถ่เมือง’ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงชี้แจงอยู่เสมอว่า ท่านไม่ได้ใช้ แม้แต่ในราชการแผ่นดินท่านก็ไม่ได้ใช้ เงินถุงแดงจึงอยู่มาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ใช้ ‘ไถ่บ้านไถ่เมือง’ คือเป็นค่าปรับให้ฝรั่งเศสจริงๆ สมดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงคาดการณ์เอาไว้ เทียบกับสมัยนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินสมัยก่อนท่านทรงเก็บหอมรอมริบเอาไว้ไม่ยอมเป็นหนี้เป็นสินฝรั่ง สมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น จะโปรดฯ ให้ทำสัญญาอะไรกับฝรั่งทรงคิดแล้วคิดอีก ปรึกษานายตายนาง เพื่อมิให้เสียเปรียบ มิให้หมดเปลืองเงินแผ่นดิน ทั้ๆที่ท่านทรงเป็น ‘เจ้าแผ่นดิน’ จริงๆ

‘แม่ตานี’ ในพระราชหัตถเลขา คือเจ้าจอมมารดาตานี เป็นเจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ (พระองค์เจ้าฉัตร ต้นราชสกุล ‘ฉัตรกุล ณ อยุธยา’ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ หลังเสด็จปราบดาภิเษกแล้ว)

เจ้าจอมมารดาตานี เป็นธิดาของ เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาคร) และท่านลิ้ม ภรรยาเก่าแต่สมัยอยุธยา ซึ่งปรากฏในเอกสารเก่าและจดหมายเหตุว่า ถูกคนร้ายฆ่าตายในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อกลับไปขุดสมบัติที่ฝังดินเอาไว้ครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก

เจ้าจอมมารดาตานี จึงเป็นที่สาวร่วมบิดากับ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (สมเด็จพระองค์ใหญ่และสมเด็จพระองค์น้อย)

เหตุที่ท่านมีนามว่า ‘ตานี’ เพราะเวลาที่ท่านคลอด เป็นเวลาที่พระยาจำแลนยากร (เสน) ซึ่งเป็นปู่กลับจากราชการทัพเมืองตานีพอดี จึงตั้งชื่อหลานสาวว่า ‘ตานี’ ท่านเกิดก่อนกรุงแตกไม่นานนัก

เมื่อรัชกาลที่ ๑ เสด็จปราบดาภิเษกแล้ว ทรงรับท่านเป็นพระสนมเอก รุ่งแรก ชาววังสมัยนั้นเรียกท่านว่า ‘เจ้าคุณวัง’

เจ้าจอมมารดาตานี มีพระองค์เจ้าในรัชกาลที่ ๑ อยู่ ๒ องค์คือ

๑. พระองค์เจ้าหญิงจรงกลหรือจรงกลนี ประสูติ พ.ศ.๒๓๓๑ (หลังสมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จปราบดาภิเษก ๖ ปี)

๒. พระองค์เจ้าชายฉัตร หรือ เศวตฉัตร ทรงกรมในรัชกาลที่ ๒ เป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์

เมื่อเจ้าคุณจอมมารดาตานีชราภาพแล้ว ท่านกราบถวายบังคมลาออกไปอยู่กับกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ จนถึงแก่อสัญกรรม

เข้าใจว่า ท่านจะถึงแก่อสัญกรรมหลังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เงินภาษีขึ้นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ที่ตกมาอยู่กับท่าน เมื่อท่านถึงแก่อสัญกรรมแล้ว สมเด็จพระองค์น้อยจึงได้ถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นส่วนพระองค์ให้ทรงใช้สอย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น ในระหว่างที่ทรงผนวช มีผู้เห็นพระทัยพระองค์ท่านมาก แม้แต่องค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯเอง ก็ทรงทะนุถนอมพระทัย โดยเฉพาะพระวินัยทางพุทธศาสนา ห้ามการสะสมสมบัติเงินทอง เมื่อทรงลาผนวชเสด็จขึ้นครองราชย์ จึงอาจนับได้ว่าท่านจน เพราะไม่สู้จะมีเงินส่วนพระองค์ ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๑ และ ๒ หลายท่านที่อยู่ในฐานะมั่งคั่ง ถวายเงินให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงใช้สอยส่วนพระองค์ เช่น เจ้าจอมมารดาอัมพา เจ้าจอมมารดาตานี เป็นต้น

เจ้านายสำคัญในรัชกาลที่ ๑

เล่าเรื่องวังแล้วก็น่าจะเล่าถึงเจ้านายสำคัญๆ ในรัชกาลที่ ๑ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อเริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยต้นรัชกาลที่ ๑ นั้น พระราชโอรสธิดาที่ทรงเป็นผู้ใหญ่ หรือหนุ่มสาว ล้วนแต่เป็นพระราชโอรสธิดาในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระเจ้าฟ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ พระชนมายุเพียงจะ ๑๕-๑๖ (พระราชสมภพ พ.ศ. ๒๓๑๐ ระยะเวลาที่กรุงศรีอยุธยา

คลองหลอด (หรือคลองรอบกรุงชั้นใน) สมัยต้นรัตนโกสินทร์
ในรัชกาลที่ ๑ วังเจ้านายวังหลวง ส่วนมากอยู่ภายในวงล้อมของคลองรอบกรุงชั้นใน

กำลังจะแตก) เพิ่งจะทรงมีหม่อมห้ามท่านแรก คือ คุณศรี หรือคุณพี คู่หมั้นเดิมในสมัยกรุงธนบุรี (หม่อมเจ้าหญิงจักรจัน พระธิดาพระองค์แรกในหม่อมศรีประสูติ พ.ศ.๒๓๒๘) ซึ่งถ้าหากสมเด็จพระบรมชนกนาถ มิได้เสด็จปราบดาภิเษก คุณศรีก็คงได้เป็นท่านผู้หญิงเอกภรรยาขุนนาง แต่เมื่อ ‘คู่ตุนาหงัน’ ของคุณศรี ท่านทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า **คุณศรี**จึงเป็นหม่อมเอกอยู่ในขณะนั้น ซึ่งนอกจากคุณศรีแล้ว ก็มีหม่อมสำคัญอีกสองท่าน คือ **หม่อมสวน** และ **หม่อมเรียม** หม่อมสวนมีหม่อมเจ้าชายอ่อนกว่าหม่อมเจ้าหญิงจักรจัน ๒ ปี (ประสูติ พ.ศ.๒๓๓๐) ในปีเดียวกันนั้น หม่อมเรียมก็มีหม่อมเจ้าชายเช่นกัน แต่หม่อมเจ้าชายในหม่อมสวนสิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ พระโอรสใน**หม่อมเรียม** จึงเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ คือ**หม่อมเจ้าชายทัพบ** ซึ่งเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าตามราชประเพณี ได้ทรงกรมเป็นกรมหมื่นเฉษฎาบดีมนตรี และเสด็จขึ้นครองราชย์เป็น**พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** รัชกาลที่ ๓ สืบต่อจากสมเด็จพระราชบิดา

เจ้านายผู้ใหญ่ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๑ นอกจากสมเด็จพระบรมราชาเจ้านามาสूरสิงหนาท วังหน้าแล้ว ก็มี**สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรีเจษฎา** พระอนุชาต่างพระมารดา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ และพระองค์เจ้าขุนเณร พระโอรสของพระสวามีสมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่ที่เกิดจากภรรยาเก่า

โดยเฉพาะพระองค์เจ้าขุนเณรนั้นได้เป็นกำลังสำคัญในการรบพม่าครั้งสงครามเก้าทัพด้วย

นอกจากนี้แล้ว เจ้านายที่ทรงเป็นหนุ่มขณะนั้น และเป็นกำลังได้รับราชการ ล้วนแต่เป็นพระภาคิไนย (หลานน้ำ) พระโอรสในสมเด็จพระพี่นางทั้งสองพระองค์

คือ พระโอรสในสมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่ ๓ พระองค์

๑. **เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์เทเวศร์** ต่อมาโปรดฯสถาปนา เป็น กรม-

พระราชวังหลัง (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข) เมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระชันษาได้ ๓๖ แล้ว เป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งของสมเด็จพระมาตุลา

๒. **เจ้าฟ้ากรมหลวงอิเบศร์บดินทร์** ขณะนั้นพระชันษาได้ ๒๙

๓. **เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทศ** พระชันษาได้ ๒๕

ส่วนพระโอรสในสมเด็จพระที่นั่งพระองค์น้อย ที่ทรงเป็นผู้ใหญ่แล้ว มีพระองค์เดียวคือ**เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์** พระชันษาประมาณ ๒๓ ปี ส่วนอีกสองพระองค์ คือ**เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี** และ**เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์**พระชันษาเพิ่ง ๑๒ และ ๙ ตามลำดับ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า แต่ครั้งยังเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ทรงรับเจ้าฟ้าบุญรอดเป็นพระชายา เมื่อกลางรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี และเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์ จึงเป็นทั้งลูกพี่ลูกน้อง และพี่เมียน้องเมีย

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีนั้น ท่านยังไม่มี ‘บทบาท’ มากนักในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เสด็จครองราชย์อยู่ ๒๗ ปี ปลายรัชกาล **เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี** ท่านเป็นผู้ใหญ่มากแล้ว พระชันษา เข้า ๓๐ และ ๓๐ กว่า เมื่อขึ้นรัชกาลที่ ๒ ท่านจึงมี ‘บทบาท’ มากเป็นที่เกรงพระทัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้ามาก

ที่สำคัญก็คือ นอกจากเป็น ‘น้องเมีย’ แล้ว ทั้งสองพระองค์ยังโปรดการละครเช่นเดียวกัน พูดอย่างง่าย ๆ ก็คือ ‘คอเดียวกัน’ ว่าฉันเถอะ

เล่ากันมาตามปากเจ้านายผู้ใหญ่ ๆ ว่าบทละครเรื่องอิเหนานั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ทรงพระราชนิพนธ์ แล้วก็ทรงส่งให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี คิดบทรำ ซึ่งเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์ฯ ท่านก็มักจะทรงคิดไปรำไป พิจารณาท่าทางให้งดงาม อยู่หน้าพระฉายคือรำไปดูตัวเองไปหน้ากระจกนั่นเอง

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีนี้ ท่านเป็นช่างด้วย ท่านเป็นผู้ทรงคิด ‘เกริน’ เชิญพระบรมโกศที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้

เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เพิ่งจะทรงมีเจ้าจอมพระสนมเมื่อเสด็จปราบดาภิเษกแล้ว พระราชโอรสในเจ้าจอมมารดา จึงมีพระชันษาไล่เลี่ยกันกับพระราชนัดดา (หลานปู่)

โดยเฉพาะในปลายๆรัชกาล พระราชโอรสรุ่นใหญ่ ทรงเป็นหนุ่มพร้อมกับพระราชนัดดาพระองค์ใหญ่หลายพระองค์ อาทิหลาน ผู้ทรงมีวัยไล่เลี่ยกันบางพระองค์ บางกลุ่มจึงรักใคร่สนิทสนมกันมาก กลุ่มที่ดูจะมีอิทธิพลเป็นที่โปรดปราน และได้งานได้การ คือกลุ่ม**พระองค์เจ้าอภัยทัต** (กรมหลวงเทพพลภักดิ์) **พระองค์เจ้าอรุณทัต** (กรมหลวงศกดิพลเสพ ในรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ในรัชกาลที่ ๓ เป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล) และหม่อมเจ้าชายทัต ทั้งสามพระองค์ มีพระชันษาไล่เลี่ยกัน พระองค์เจ้าผู้ทรงเป็นอาทั้งสองพระองค์ ประสูติก่อนหม่อมเจ้าชายทัตเพียง ๒ ปี

พระองค์เจ้าทั้งสอง (ต่อมาเพิ่มพระองค์เจ้าไกรสร (กรมหลวงรักษัรณเรศ) ผู้เป็นพระอนุชาร่วมเจ้าจอมมารดากับพระองค์เจ้าอภัยทัต พระชันษาน้อยกว่าพระเชษฐาทั้งสอง ๖ ปี) นี้ เจ้าจอมมารดาของท่านเป็นธิดาเจ้านครฯ และธิดาเจ้าพระยาจักรีเมืองนครฯ โดยเฉพาะพระองค์เจ้าอรุณทัต ท่านจึงมีกำลังทั้งทรัพย์สินเงินทองและข้าคนบริวารมาก ทั้งยังเป็นพระเจ้าลูกยาเธอชั้นใหญ่ด้วย ในปลายๆรัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๒ บรรดาเจ้านายหนุ่มๆ ยังไม่แบ่งกลุ่มกันชัดเจนนัก เพิ่งจะชัดขึ้นในตอนกลางและปลายๆรัชกาลที่ ๒ เมื่อต่างก็ทรงรับราชการสำคัญด้วยกัน

ความขัดแย้งของ ‘ท่านผู้ใหญ่’ สมัย ร.๕

ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๑ ตลอดมาจนรัชกาลที่ ๒-๕ ถึงจะไม่มี การแตกแยกกันอย่างเด่นชัดในชนชั้นปกครอง คือบรรดาเจ้านายและขุนนาง แต่ ก็หนีไม่พ้นการเป็นพรรคเป็นพวกซึ่งดีซึ่งเด่น หรือสนับสนุนเจ้านายพระองค์ไหน พระองค์นี้ที่กำลังทรงวาสนาบารมี ทว่าสมัยกระโน้น ซึ่งยังอยู่ในยุค ‘สม-บูรณาญาสิทธิราชย์’ พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ ทรงมีพระราชอำนาจเต็มที่ ท่านทรงเป็น ‘หลัก’ จริงๆ มั่นคงไม่หวั่นไหว ทรงแยกความรัก ความซึ้ง ความชอบ หรืออคติส่วนพระองค์ออกจากหน้าที่ โดยเห็นแก่ความสงบเรียบ-ร้อยของแผ่นดินและราษฎร ตลอดจนผลประโยชน์ของบ้านเมืองเป็นใหญ่กว่า สิ่งอื่น

บางคราว แม้เมื่อก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ จะเคยทรงสนิทิดชอบอย่าง ที่เรียกว่า ‘กอดคอ’ กันมา หากทรงเห็นว่าทำผิด และอาจก่อให้เกิดความ วุ่นวายแก่แผ่นดินขึ้นในภายหน้า ก็ทรงตัดพระทัย ตัดไฟเสียแต่ต้นลม บ้าน-เมืองจึงรอดปลอดภัยมาจนทุกวันนี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น เจ้านายขุนนางมีเรื่องไม่ถูก ไม่กินเล่นกันหลาย ต่อหลายคน พระเจ้าแผ่นดินต้องทรงรับฟังรับฟังจากทางโน้นทางนี้ และบาง เรื่องก็ยากแก่การตัดสินพระทัย เพราะ ‘คู่กรณี’ ต่าง ‘ใหญ่’ ด้วยวาสนาบารมี เป็นที่ทรงเกรงใจด้วยกันทั้งคู่ ดังเช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ซึ่งเป็นอริกันมาแต่ในรัชกาลที่ ๔

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) นั้น เป็นที่ทราบ กันดีอยู่ว่า ท่านเป็นประมุขของตระกูล ‘บุนนาค’ ซึ่งเป็นตระกูลใหญ่คู่กันมากับ

พระบรมราชวงศ์จักรี ทั้งในระยะ ๕ ปี ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงยัง
ไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ (สมัยนั้นถือเอาอายุยังไม่ครบบวช) สมเด็จพระยา
ท่านก็เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ถืออาญาสิทธิแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว คุมอำนาจทั้งทางการทหาร การคลัง การต่างประเทศเป็นที่ไว้วาง
พระทัยมาแต่รัชกาลที่ ๔ ส่วนเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) นั้น
ก็อยู่ในฐานะบุตรบุญธรรมของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงชุบเลี้ยงมา ตรัสเรียกว่า
‘พ่อเพ็ง’ อยู่เสมอ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยามหินทรฯ ยังเป็นพระยา
บุรุษรัตนราชพัลลภ เป็นผู้คุมกำลังทหารมีอำนาจสิทธิขาดทั่วไป ผู้คนยำเกรง
มาก เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๓ ถึง
ปลายๆ รัชกาล เจ้าพระยามหินทรฯ ก็เป็นผู้หนึ่งซึ่งช่วยคิดการมาจน พระบาท-
สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ถึงรัชกาลที่ ๕ ฐานะของเจ้า-
พระยามหินทรฯ ได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔
ทั้งเป็นที่เกรงใจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เมื่อเกิดเหตุท่านผู้ใหญ่ทั้งสอง ‘วิวาท’ กันนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เจ้าหลวง เสด็จครองราชย์ได้ ๗ ปี เป็นปีแรกๆ หลังจากบรมราชาภิเษกครั้งที่
ที่สอง เมื่อทรงลาผนวชแล้ว ขณะนั้น พ.ศ.๒๔๑๘

เล่าอย่างรวบรัดว่า ขณะนั้นเกิดศึกฮ่อขึ้น มีข่าวว่าพวกฮ่อจะยกลงมา
ทางเมืองเวียงจันทน์มาตี **หนองคายทัพ ๑** และจะยกไปทางเมืองหัวพันทั้งห้า
ทั้งหกไปตี **หลวงพระบางทัพ ๑**

จึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง โปรดฯ ให้ สมเด็จพระยาบรม-
มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็น**ประธานในการจัดทัพ**ไปปราบฮ่อ ส่วน
แม่ทัพที่ยกไปปราบฮ่อนั้น โปรดฯ ให้ เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญยัตต์พันธ์)
เป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองหลวงพระบาง โปรดฯ ให้ **เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง**
(เพ็ง เพ็ญกุล) เป็นแม่ทัพไปทางเมืองหนองคาย

ปรากฏว่า ทัพของเจ้าพระยามหินทรฯ นั้น ต้องเดินทางในถิ่นทุรกันดาร
จนต้องหยุดพัก อันเป็นสาเหตุให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ต้อง

เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)

เร่งรัดหลายครั้ง และบางครั้งก็สั่งให้เปลี่ยนทิศทางเดิน ซึ่งบางครั้งก็มีการโต้แย้งกัน และหนทางก็ยังคงกันดาร จนกระทั่งในที่สุดกองทัพที่ยกล่วงหน้าไปก่อน กองทัพของแม่ทัพทั้งสอง ณ นครราชสีมา ที่ยกกองทัพเรือไปปราบฮ่อทางเวียงจันทน์ (คือพวกที่จะมาตีหนองคาย) ถอยทัพไปแล้ว เจ้าพระยามหินทรฯ จึงไม่ต้องยกไป

เมื่อเป็นดังนี้จึงมีเสียงตำหนิ ว่าการยกทัพไปครั้งนี้ เป็นการสิ้นเปลืองทรัพย์สิ้น และชีวิตทหารที่ไปล้มตายเพราะไข้

ที่นี่ ในส่วนตัวของผู้ใหญ่ทั้งสองนั้นก็ชุ่นเคืองกันอยู่แล้ว บังเอิญเจ้าพระยามหินทรฯ ท่านมีทนายนั่งหน้าแคร่ และขึ้นท้ายช้างติดตามท่านอย่างใกล้ชิดไปด้วย ท่านทนายผู้นี้เป็นกวี ท่านก็บังเอิญแต่งนิราศหนองคายเรื่องการเดินทัพครั้งนี้ ซึ่งมีข้อความบางตอนเล่าถึงความยากลำบากในการเดินทาง และเสียดสีถึงคนที่ไม่ได้ไปทัพ เช่น

“ซึ่งบางพวกไม่ได้ขึ้นไปทัพ
บางคนกลับผูกจิตริษยา
แล้วกล่าวโทษดิฉันแก่ลัษณินทา
ขอเด้อกว่ากองทัพเสียยับเยิน”

นิราศนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ท่านอ่านแล้ว ท่านถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทท่าน จึงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ขอให้ทรงชำระโทษผู้แต่งนิราศหนองคาย พุดง่ายๆว่าฟุ้งนั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงทำอย่างไรกับท่านผู้ใหญ่ที่ทรงเกรงใจทั้งสองฝ่าย

ทรงมีรับสั่งให้เรียกผู้แต่งนิราศมาสอบสวน และตั้งกระทู้ถาม โดยไม่ทันให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงทันออกขัดขวางได้ เมื่อผู้แต่งนิราศรับสารภาพก็โปรดฯ ให้ลงโทษในวันเดียวกันทันที คือลงพระราชอาญาโบย ๕๐ แล้วจำคุกไว้เดี่ยวนั้น

(เป็นที่สงสัยกันว่า จริงๆ แล้วความคิดเกี่ยวกับราชการทัพในนิราศอาจจะไม่ใช่มโนคติของผู้แต่ง คือ นายทิม หากแต่เป็นความคิดของเจ้าพระยามหินทรฯ เอง แต่นายทิมยอมรับด้วยความรักและซื่อสัตย์ต่อผู้เป็นนายของตน พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง จึงทรงลงพระราชอาญาเพียงสถานเบา

นายทิมถูกจำคุกอยู่เพียง ๘ เดือนเท่านั้นก็พ้นโทษ)

พระปัญญาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่ทรงตัดสินพระทัยตั้งนี้เป็นที่สรรเสริญ ถือเป็นกาลไกลเกลี้ยท่านผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายผู้เป็นคนสำคัญของแผ่นดินทั้งคู่

ปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๒๑ ความว่า

“๓ วันนี้ รับสั่งกับเรา ด้วยได้ทราบข่าวว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เจ้าพระยาสุรวงศ์ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ทั้งสามท่าน สกุลขุนนาคน-จุลลดาฯ) ชมพระ-

ปัญญาในล้นเกล้าฯ มาก ว่าชำระความเรื่องนิราศหนองคายรวดเร็วดี รวบหัว
รวบท้ายไม่ยืดยาวได้ ไม่ถึงเจ้าพระยามหินทร์ฯ ประการหนึ่ง ถ้าเจ้าพระยา
มหินทร์ฯ ก็จะออกขวางๆ รัยๆ ท่านคิดไม่เห็นว่าจะแล้วในคำนั้นๆ เราก็ได้กราบ
บังคมทูลว่าได้ทราบมาจากฝ่ายว่า เจ้าพระยามหินทร์ฯ ก็คิดถึงพระเดชพระ-
คุณมาก **เห็นว่าจะยังชูปเกล้าฯ เลี้ยง จึงทรงประทับประคองไม่ให้ถึงตัว** แต่
โกรธขำงโน้นมากกว่าจงล้างจงผลาญออกขุนนาง”

ตอนท้ายหมายความว่า เจ้าพระยามหินทร์ฯ ท่านโกรธสมเด็จพระเจ้าพระยา
เท่านั้นไม่ได้จงล้างจงผลาญถึงจะออกจากขุนนาง

‘เรา’ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้า
สวัสดิประวัติ) ต้นราชสกุล ‘สวัสดิกุล’ ซึ่งทรงเป็นผู้จดจดหมายเหตุพระราชกิจ
รายวัน

การแบ่งกลุ่มแบ่งพวกในสมัย ร.๓ และ ร.๔

กรุงรัตนโกสินทร์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีสองแผ่นดินคือ แผ่นดินรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าแผ่นดินท่านเสด็จขึ้นครองราชย์ ท่ามกลางบรรดาเจ้านายขุนนางซึ่งแบ่งกลุ่มแบ่งพวกกันสนับสนุนเป็นฝ่ายเป็นฝ่าย เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระราชภาระสำคัญของพระองค์ท่าน ก็คือต้องทรงให้ทุกฝ่ายทุกฝ่ายสมานสามัคคีกันให้จงได้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น ท่านทรงใช้พระราชขันติคุณ ทรงอดกลั้น อดทน ทรงงานหนัก เพราะทรงตระหนักดีว่า ที่เจ้านายขุนนางเชิญท่านขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เพราะศรัทธา เชื่อมั่นในพระสติปัญญา ความสามารถ ซึ่งในที่สุดก็ทรงพิสูจน์ให้เห็นมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ว่าการเลือกพระองค์ท่านขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินในกาลครั้งนั้นเป็นการถูกต้องอย่างที่สุด

ส่วนแผ่นดินที่ ๔ **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ท่านทรงใช้การถ่อมพระองค์ เพราะทรงตระหนักดีว่า ท่านเสด็จขึ้นครองราชย์ท่ามกลางเจ้านายขุนนาง ซึ่งส่วนมากเป็นชั้นผู้ใหญ่มาตั้งแต่รัชสมัย สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ซึ่งท่านเหล่านี้ ส่วนมากยังจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และยังไม่มั่นใจในพระองค์ท่านนัก ท่านจึงทรงเจริญรอยตามสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทรงอดทน อดกลั้น พยายามให้ทุกฝ่ายทุกฝ่ายสมานสามัคคีกัน ทรงยกย่องเชื้อสายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ยกย่องเกื้อกูลบรรดาท่านที่นับว่าเป็นข้าหลวงเดิมหรือเป็น ‘คนของพระนั่งเกล้าฯ’ ในที่สุด แผ่นดินของพระองค์ท่านก็ร่มเย็นเป็นสุขมาตลอดเวลา ๑๕ ปี

อันปัญหาในการครองแผ่นดินของทั้งสองพระองค์นั้นมีผู้วิจารณ์กันมาก

พระบรมสาทิสลักษณ์ ๙ รัชกาล วาดจากพระบรมรูปหล่อ และพระบรมรูปฉาย

โดยเฉพาะผู้สนใจในประวัติศาสตร์ และกฎหมายเทียบบาล

พระองค์หนึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ผู้ทรงแบกพระราชภารกิจของพระราชธิดาและแผ่นดินเอาไว้

กับสมเด็จพระเจ้าฟ้า พระราชโอรส ในพระอัครมเหสี ซึ่งแม้จะมีได้มีการสถาปนา ก็เป็นที่รู้ว่าทรงอยู่ในฐานะพระอัครมเหสี (ว่าที่จริงหากลำดับพระเกียรติยศพระภรรยาเจ้ากันแล้ว เจ้าฟ้ากฤษณาภิรมย์จะทรงพระเกียรติยศกว่า เพราะทรงเป็นพระภรรยาเจ้าชั้น ลูกหลวง พระราชธิดาในพระเจ้าแผ่นดิน ทว่าเจ้าฟ้าบุญรอด หรือสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ฯ ท่านทรงเป็นพระอัครชายา มาแต่เดิม และว่ากันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงให้คำมั่นสัญญา

เอาไว้ว่าจะมีให้ลูกเมียโตได้เป็นใหญ่กว่าเจ้าฟ้าบุญรอด รวมทั้งพระราชโอรส อันประสูติแต่เจ้าฟ้าบุญรอด)

ด้วยปัญหานี้ จึงทำให้เจ้านาย ข้าราชการ แบ่งกลุ่มกันเป็นสองฝ่าย สองฝั่งดังกล่าว

คำอธิบายที่สั้นที่สุดเกี่ยวกับเรื่องนี้ น่าจะเป็นข้อเขียนของ **นายวอลเตอร์ ฟรานซิส เวลลา** จากหนังสือ **สยามในแผ่นดินกษัตริย์รามาริบตีที่ ๓** (Siam Under Rama III) ซึ่ง **พันเอก นิจ ทองโสภิต** แปลในฉบับภาษาไทยว่า **‘แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ’** ดังนี้ (ข้อความในวงเล็บเป็นข้อความต่อเติมให้ใจความบริบูรณ์)

“กฎมณเฑียรบาลที่ใช้กันมาตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๐๑ ดัง (มี) ข้อความที่ว่า พระราชโอรสที่บังเกิดแต่สมเด็จพระบรมราชินี ทรงเปนทายาทของราชบัลลังก์ (ก็จริง) แต่มีข้อแย้งอยู่ว่า ได้มีการละเมิดไม่ปฏิบัติตามกฎนี้อยู่เสมอตลอดระยะเวลา ๕๐๐ ปี ในประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมาจนถึง พ.ศ.๒๓๖๗ **กฎมณเฑียรบาลข้อนี้จึงสิ้นความศักดิ์สิทธิ์ไป** (จึง) มิได้มีการเอ่ยถึงกฎมณเฑียรบาลข้อนี้ว่าได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ต่างพากันมุ่งคำนึงถึงแต่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงเลือกรัชทายาท (หรือเมื่อมิได้ทรงเลือกไว้ก็ให้) พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่กับมุขอำมาตย์เลือกบุคคลที่เหมาะสมขึ้นเสวยราชย์”

กลับมาเล่าถึง ตอนต้นรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นระยะเริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์มาได้ยังไม่ถึง ๓๐ ปี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์นั้น มีทั้งพระราชโอรส และพระเจ้าน้องยาเธอ ที่ทรงเป็นหนุ่มไล่เลี่ยกันหลายพระองค์

กล่าวถึง**พระราชโอรส**ก่อน ที่ทรงเจริญพระชันษา ๒๒ ลงไปถึง ๑๕ ก็มี **พระองค์เจ้าทับ** (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) พระชันษา ๒๒

พระองค์เจ้ากล้วยไม้ (กรมหมื่นสุนทรธิบดี) พระชันษา ๑๘

พระองค์เจ้ากุสุมา (กรมหมื่นเสพสุนทร) พระชันษา ๑๗

พระองค์เจ้ามั่ง (กรมสมเด็จพระเดชาดิศร หรือ สมเด็จพระยา-